

НАСЛІДКИ СІЧНЕВОГО ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863–1864 рр. НА ВОЛИНІ

Наталія СОФ'ЯК

ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника",
аспірант кафедри історії України, e-mail: sofyak94@ukr.net
вул. Шевченка 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті розглядаються причини поразки і наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, ставлення місцевого простолюдю до повстанців. Незважаючи на заклики ватажків повстання й обіцянки щодо наділення селян землею, українське населення лише частково відгукнулося на польський збройний виступ проти спільного ворога українців і поляків у XIX ст. – російського царизму. Проаналізовано заходи російського уряду для придушення повстання, спроби протиставити місцеве українське селянство і польську шляхту, зокрема через доповнення до положень аграрної реформи в Росії 1861 р., зроблені на Правобережній Україні на користь українських селян у 1863 р., щоб покарати шляхтичів за участь у повстанні.

Російський царизм після поразки повстання прийняв законодавчі акти з метою суттєвого послаблення польського елемента на правобережних українських землях та асиміляції. Вибух Січневого повстання відіграв важливу роль в історії не тільки польського народу, а й українського, зокрема був прикладом у національно-визвольній боротьбі.

Ключові слова: польське повстання, Волинь, польська шляхта, російський царизм, русини-українці, поляки.

Після трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) поляки не полишали надії відновити свою державу. Продовжуючи національно-визвольну боротьбу проти Російської імперії протягом усього XIX ст. з метою відновлення Польщі в кордонах до 1772 р., польська еліта намагалася заручитися підтримкою інших слов'янських народів. Повстання планувалося поширити на території Королівства Польського, Литви, Білорусі і Правобережної України (в межах тодішньої Київської, Волинської і Подільської губерній), що перебували на той час у складі Росії. У статті автор поставила за мету розкрити наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, де воно набуло особливого розмаху. Обрана тема привертала увагу деяких радянських, польських, сучасних українських і зарубіжних дослідників (зокрема, Г. Марахова¹, С. Кеневича², Ф. Равіти-Гавронського³, Ю. Земського⁴, Б. Гудя⁵, Д. Бовуа⁶ та ін.), але й досі становить науковий і суспільно-політичний інтерес.

Особливістю суспільного життя на Правобережжі початку 60-х рр. XIX ст. було те, що тут зберігалася повна перевага землеволодіння польських поміщиків. Польське чиновництво і шляхта займали панівні позиції практично в усіх сферах адміністративного та економічного життя регіону. За даними етнографічної експедиції під керівництвом П. Чубинського, на початку 70-х рр. XIX ст. польській шляхті належало 85% землі в Київській, 90% – у Подільській і 92% – у Волинській губерніях. Крім того, польські магнати і шляхта після поділів Речі Посполитої зберігали в межах Російської імперії усі свої права і привілеї. Українське ("руське",

¹ Григорій Марахов, *Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине*. (Київ, 1967), 256.

² Stefan Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*. (Warszawa, 2009), 795.

³ Franciszek Rawita-Gawroński, *Rok 1863 na Rusi*. Т. 1–2. (Lwów, 1902–1903).

⁴ Юрій Земський, *Еволюція польсько-російських взаємин в Правобережній Україні в контексті націоналізації свідомості в Російській імперії середини XIX ст.*, http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe.

⁵ Богдан Гудь, *Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект*. (Харків: Акта, 2011), 472.

⁶ Даниель Бовуа, *Гордиев узел Российской империи. Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*. (Москва: Новое литературное обозрение, 2011), 1008.

“малоруське”) селянство, яке становило 80% населення регіону, залишалося до 1861 р. у повній кріпосній залежності від польських поміщиків⁷. Паралельно, як етнонім українського народу, в досліджуваний період вживалися терміни “руський”, “малоруський”, українська національна самосвідомість поступово кристалізувалася.

Відповідно до статистичних даних першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., етнічний склад Волинської губернії в другій половині XIX ст. відображено в таблиці⁸:

Назва народностей	в губернії у %	в містах у %	в повітах у %
росіяни (“великороси”)	3,50	18,97	2,20
українці (“малороси”)	70,10	19,69	73,37
білоруси	0,13	0,13	6,03
поляки	6,16	7,63	6,03
чехи	0,92	0,41	0,97
німці	5,73	0,86	6,14
євреї	13,21	50,77	10,02
татари	0,13	0,85	0,07
інші	0,12	0,69	0,07
Усього	100	100	100

Напередодні вибуху Січневого повстання польське суспільство розділилося на два основних табори: “червоних” (радикалів) і “білих” (поміркуваних). План і методи боротьби обох течій суттєво відрізнялися. “Білі”, яких очолили представники поміркуваних шляхетських і буржуазних кіл, такі як А. Замойський, О. Вельпольський і М. Лангевич, переважно захищали інтереси заможних верств населення. Вони прагнули автономії для Польщі в межах до 1772 р., при цьому вбачали за доцільне боротьбу проводити не стільки революційними методами, скільки шляхом “органічної праці”. Цю концепцію, проголошену після поразки Листопадового польського повстання 1830–1831 рр., ліберали пропонували як легальну неполітичну працю в рамках господарського підприємництва, громадської діяльності на ниві освіти, науки, культури, соціальної допомоги. Саме таку ліберальну концепцію легальної модернізації польського суспільства з часом почали називати програмою “органічної праці”⁹.

“Червоні”, що здебільшого склалися з дрібної шляхти, інтелігенції, міських низів і селянства, мали на меті відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. за допомогою збройного повстання. У партії “червоних”, що підготувала й очолила повстання 1863 р., було ліве, демократичне крило, представлене такими видатними діячами, як Я. Домбровський, К. Калиновський, З. Сераковський (родом із с. Лісове, нині Маневицького району Волинської обл.) та ін. Вони мали тісні зв’язки з російськими ідеологами революційного руху кінця 50-х – початку 60-х рр. XIX ст., зазнали значного впливу ідей М. Чернишевського, М. Добролюбова та О. Герцена. У червні 1862 р. було утворено Центральний національний комітет (далі – ЦНК), лідерами якого стали Я. Домбровський і К. Калиновський. “Червоні” прагнули зробити повстання, що наближалось, загальнонародним і більш демократичним, намагаючись за допомогою збройного виступу відновити незалежність Польської держави¹⁰. Саме “червоні” у своїх агітаційних програмах звернули увагу на аграрне питання, що найбільше цікавило селян. Однак повстання

⁷ Людмила Іванова, “Українське питання в польському повстанні 1863 р.”, *Європейські перспективи*, no. 12 (2013): 179.

⁸ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.*, Т. VIII. Волинская губерния. (Санкт Петербург: Изд. центр. статист. комитета МВД, 190), 28.

⁹ Леонід Зашкільняк, Микола Крикун, *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002), 304.

¹⁰ Владимир Ревуненков, *Польское восстание 1863 г. и европейская дипломатия*. (Ленинград: Издательство ЛГУ, 1957), 109.

мало насамперед національно-визвольний характер, соціально-економічні питання, по суті, підпорядковувалися національно-визвольному¹¹.

Активну участь у польському визвольному повстанні 1863–1864 рр. взяло українське населення Волині, де селяни зустрічали повстанців загалом більш толерантно, ніж на інших етнічних руських землях, зокрема на Київщині й Поділлі¹². Це пояснювалося тим, що історична Волинь була розташована географічно ближче до польських земель, ніж інші губернії Правобережжя, відповідно був трохи сильніший вплив польського елемента на суспільні процеси. У Волинській губернії у складі Російської імперії, як відомо, відбувалися основні військові події під час повстання на території Правобережної України. На наш погляд, це можна пояснити двома основними причинами: дещо більшою кількістю в губерніях Правобережжя польського населення, зокрема на Волині, по-друге, впливом особистого фактора, зокрема тим, що визвольну боротьбу тут очолив польський патріот Е. Ружицький – фаховий офіцер, добре вимуштруваний у лавах російських військ на Кавказі¹³.

Як зазначав український історик Я. Дашкевич, “фіктивне право зберігати й відбудувати Річ Посполиту в т. зв. “історичних межах”, поєднаних з ідеєю культурного просвітництва, для нібито позбавленого культури українського народу, із застосуванням жорстоких методів придушення “бунтів” тих, хто не хоче підкоритися”, були негативним явищем в українсько-польських відносинах¹⁴. Ця доктрина, підтримана в польських великодержавних колах, заперечувала право русинів на національну окремішність і незалежність від польського суспільства. Це, своєю чергою, не лише сприяло загостренню взаємин між українцями і поляками під час повстання, а й мало вплив на його наслідки.

Коли вибухнуло Січневе польське повстання, російський уряд розглянув питання про полегшення земельного становища селян як один із найсуттєвіших заходів для привернення на свій бік місцевого простолюду, переважно українського за національністю, для боротьби з повстанцями. В інформації Міністерства внутрішніх справ Російської імперії у 1863 р. підкреслювалося: якщо у великоросійських губерніях селянські “безчинства” виникали до введення інституції мирових посередників і не були інтенсивними, то в Південно-західному регіоні вони розпочалися відразу після оголошення царського маніфесту про ліквідацію кріпосної залежності 1861 р. і були надзвичайно запеклими¹⁵. Аграрна реформа в Росії 1861 р. проводилася, в першу чергу, в інтересах поміщиків. За одержану у своє володіння землю селяни повинні були виплачувати поміщику високі викупні платежі – компенсацію грошима або відробляти повинності, що досить сильно обтяжувало перших, водночас “відрізки” на користь поміщиків становили до третини усієї землі¹⁶.

Царський указ від 23 липня 1863 р. передбачав обов’язковий викуп українськими селянами наділів, що були в їх користуванні, але належали польським землевласникам. Після 1863 р. у результаті конфіскації землі у польських поміщиків, згідно з вищезазначеним указом, наділи у правобережних селян навіть дещо зросли. Так, якщо за положенням 19 лютого 1861 р. на Волині на одного селянина припадало 2,3 десятини і викупного платежу 2 крб. 20 коп. з десятини, то після 1863 р. у Волинській губернії на душу населення стало припадати 3,9 десятини з найменшим викупним платежем 0,78 коп. З наведених даних видно, що, додавши трохи селянам землі та значно знизивши за неї викупний платіж, уряд прагнув істотно обмежити польське

¹¹ Уладзімір Хільмановіч, *Паўстаньне 1863 году: асноўныя стэрэатыпы*, <http://www.arche.by/by/page/ideas/13679>.

¹² Мар’ян Мудрий, *Навмисне шаленство*, <http://tyzhden.ua/History/71129>.

¹³ Іван Ярмошик, *Волинські події польського січневого повстання у висвітленні польської історіографії XIX ст.*, <http://eprints.zu.edu.ua/10181>.

¹⁴ Ярослав Дашкевич, “Шляхи подолання упереджень: перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків”, *Польсько-українські студії. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам’янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р. Т. 1.* (Київ: Либідь, 1993), 26.

¹⁵ Даніель Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914 Поляки в соціо-етнічних конфліктах.* (Київ, 1998 р.), 84.

¹⁶ Ярослав Грицак, *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Навч. посібник.* (Київ: Генеза, 1996), 47.

поміщицьке землеволодіння та його вплив на місцеве населення, переважно українське за етнічною приналежністю¹⁷.

Правобережні селяни були чи не єдиною соціальною групою, яка щось виграла від повстання 1863–1864 рр. Налякані повстанням царські власті намагалися привернути на свій бік селянство Правобережної України, включаючи й польське, дещо обмеживши “апетити” поміщиків-поляків щодо землеволодіння. Як наслідок, умови звільнення селян від кріпосної залежності в правобережному регіоні з 1863 р. були трохи легшими, ніж, для прикладу, у великоросійських губерніях чи на Лівобережній Україні: тут було ліквідовано статус так званих “тимчасовозобов’язаних” селян, запроваджено обов’язковий викуп ними землі, на 20% (а в деяких випадках і на 35%) знижено викупні платежі, а наділи навіть землі трохи збільшено, не було “відрізків”¹⁸.

Відносна лояльність російського уряду до польського елемента на перших порах із середини 1860-х рр. змінилася численними антипольськими заходами, які супроводжувалися утисками й дискримінацією польської шляхти в соціально-економічній, політичній і національно-культурній сферах, що яскраво відображає тогочасне законодавство. Основне завдання тогочасних нормативно-правових актів полягало у зменшенні впливу польської шляхетської верхівки на соціально-економічні, суспільно-політичні й конфесійні процеси в регіоні¹⁹. Так, царський указ від 5 березня 1863 р. встановлював нові правила для накладання секвестру, тобто заборони або обмеження органів державної влади на використання чи розпорядження будь-яким майном, на маєтки тих осіб, які були якоюсь мірою причетними до польського повстання. Ці правила передбачали, що вилучене майно для збереження в цілості має передаватися в містах у розпорядження міських управлінь, а в повітах – тодішнім палатам державного майна. Власника і його родину взагалі відсторонювали від секвестрованого маєтку²⁰.

15 березня 1863 р. російські власті видали “Правила для наложенія секвестра на имѣнія лицъ, причастныхъ къ безпорядкамъ, возникшимъ въ пограничныхъ съ Царствомъ Польскимъ губерніяхъ, и для завѣдыванія и распорядженія сими имѣніями”. Російський уряд намагався демонстративно завдати удару учасникам польського повстання, щоб перешкодити його поширенню на інші території імперії. Йшлося, зокрема, про те, що “участіе въ безпорядкахъ, возникшихъ въ нѣкоторыхъ частяхъ Западныхъ губерній, влечеть за собою отвѣтственность какъ личную, такъ и по имуществу”²¹. Це означало, що учасник збройного виступу мав бути покараний як фізично (заслання чи смертна кара), так і через ліквідацію майна, яке йому належало.

Російські урядовці не обходили увагою в репресивних заходах щодо учасників повстання і членів їхніх сімей. Зокрема, в параграфі 15 “Правил для наложенія секвестра на имѣнія лицъ, причастныхъ къ безпорядкамъ, возникшимъ въ пограничныхъ съ Царствомъ Польскимъ губерніяхъ, и для завѣдыванія и распорядженія сими имѣніями” йшлося про те, що у випадку, якщо “владѣлецъ и семейство его изъ секвестнаго имѣнія удаляются; если члены сего семейства не участвовали въ безпорядкахъ (Січевому повстанні. – Н. С.) и, не имѣя отдѣльнаго имущества, будутъ нуждаться въ средствахъ къ существованію, то на содержаніе ихъ можетъ, по усмотрѣнію Главнаго мѣстнаго Начальства, быть выдаваема часть изъ чистаго дохода, остающаяся за всѣми нужными, допускаемыми, на основаніи сихъ правилъ, платежами и расходами по имѣнію”²². Отже, російські власті пішли на певну лібералізацію щодо осіб, які не брали участь у збройному виступі, здійснивши деякі поступки, зокрема розглядалися справи про можливість повернення їм маєтків, вилучених через участь у повстанні когось із членів сім’ї.

¹⁷ Олександр Буравський, *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.* (Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004), 40.

¹⁸ Іван Лісевич, *Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.)*, <http://history.org.ua/JournALL/journal/1997/2/4.pdf>.

¹⁹ Юрій Поліщук, *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії*, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/109547/16-Нaukhman.pdf?sequence=1>.

²⁰ Буравський, *Поляки Волині...*: 39.

²¹ Ф. 361, оп. 1, спр. 254, арк. 211.

²² Ibid.

Російський імператор Олександр II (1855–1881 рр.) 24 квітня 1863 р., у розпал польського повстання, підписав “Правила для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів”. Згідно з інструкцією генерал-губернатора М. Анненкова, сільські караули перебували під загальним керівництвом російської поліції. Вони проводили облави, доправляли в поліційні відділки заарештованих, брали участь у боях з повстанськими загонами. Цю думку підтверджує львівський дослідник Б. Гудь, зазначаючи, що селянські формування діяли в Тарашанському, Канівському, Чигиринському і Черкаському повітах Київської губернії, Рівненському і Луцькому – Волинської та в більшості повітів Подільської губернії²³. Заснований у Києві русифікаторський “Вестник Юго-Западной й Западной России” з 1862 р. друкував листівки і через священників розповсюджував їх серед селян. Відозви-“звернення до російського народу, який проживає у Південно-Західній і Західній Росії” містили обіцянки, що землі поляків-землевласників, учасників збройного виступу, яких упіймали селяни, передаватимуть їм у володіння²⁴. Сільські караули перетворилися на досить значну силу, у Волинській губернії до них входив 731 сотник, 7 006 десятників і 71 911 стражників, загалом – 79 650 осіб. Для порівняння, усього в Південно-Західному краї їх чисельність становила 312 955 осіб, тобто в чотири рази більше. У деяких селах і містечках до караулів записалася майже третина загалу населення чоловічої статі²⁵.

Відповідно до першого параграфа “Правил для утворення в Західних губерніях сільських озброєних караулів”, у кожному селі або містечку третина дорослого населення повинна була вступити до сільської варти. Інструкція детально пояснювала, що третину треба рахувати не від числа ревільських душ, тобто не від загального числа мешканців, а саме від кількості дорослого населення. Наводився конкретний приклад: якщо в селі було 1000 душ, але без урахування людей похилого віку і дітей, а здатних до роботи – тільки 600 душ, то число варти мало складати 200 осіб. Сама ж варта порівну поділялася на два загони. Один називався “охоронною вартою” і мав охороняти своє ж поселення, залишаючись у власних домівках. Інший загін, названий “рухомою вартою”, повинен був постійно пересуватися й оглядати навколишню місцевість. Одна п’ята частина цих вартових мала бути кінною. У разі появи “заколотників” вони повинні були їх переслідувати і ловити, а за умови великої кількості останніх – повідомляти про них начальникам поліції і військовим. У спокійний час інструкція дозволяла рухомому складу варти перебувати на місцях проживання і займатися своїми повсякденними справами²⁶.

Уже в кінці квітня 1863 р. стало зрозуміло, що перевага в польсько-російському протистоянні була на боці регулярної російської армії. Кількість жертв серед повстанців і число полонених зросло, частина з них конвоювалася в Житомирський тюремний замок. Не вдаючись у деталі, хотілося б зауважити, що після вирішальних сутичок навесні 1863 р. під Мирополем Новоград-Волинського повіту та Миньківцями Заславського повіту факт поразки повстання на Волині в недалекому майбутньому став беззаперечним. Характерно, що на початку червня 1863 р. польські жінки на Волині почали носити траурний одяг на знак жалоби за загиблими й ув’язненими повстанцями. Наприклад, з початку червня і до кінця серпня 1863 р. офіційні документи зафіксували 50 випадків носіння жалобного вбрання житомирянками²⁷.

Серед найважливіших причин поразки польського повстання 1863–1864 рр. на Волині, як і взагалі на Правобережній Україні, можна назвати наступні: слабку організацію і спонтанність, що не дозволило повною мірою провести агітаційну роботу серед населення;

²³ Гудь, *Українсько-польські конфлікти*: 183.

²⁴ Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914...*: 84

²⁵ Богдан Гудь, “Січневе повстання 1863 р. на Київщині, Волині й Поділлі: спроба наукового узагальнення” *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія*, за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. (Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014), 11.

²⁶ Юрій Земський, *Українсько-польське непорозуміння в ході повстання 1863 року*, <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Miscellanea/Rebellion1863.html>.

²⁷ Марина Хададова, “Жінки в польському національно-визвольному русі 30–60-х рр. XIX ст. (на прикладі Волинської губернії)”, *Волинські історичні записки*. Т. 3 (2009): 88.

нерівномірність співвідношення сил між його учасниками і регулярними російськими військами, вимуштрувана й добре озброєна армія була значно сильнішою, ніж польські повстанці. Партизанська тактика поляків свідчила про недостатню кількість “заколотників” для відкритого бою з регулярним російським військом; російські власті вдало використали українсько-польські протиріччя, що заважали налагодженню конструктивної співпраці між двома народами. Царський уряд вчасно скористався давніми соціальними конфліктами між українськими селянами, які становили абсолютну більшість населення краю, та польською шляхтою для протидії повстанцям, намагаючись зробити простолюд своїм союзником.

Після придушення повстання імператор відмовився від будь-яких компромісів з польською шляхтою Південно-західного краю. Так, згідно з указами Сенату від 23 вересня 1864 р. та 19 січня 1866 р., прийнятими на пропозицію місцевих генерал-губернаторів, було припинено подання документів на Правобережжі, що підтверджували б право переведення у дворянський стан. Той, хто не перебував на державній службі, не набув чинів і не подав документів на дворянство, переходив до категорії платників податків²⁸. З іншого боку, селяни через багатотисячні кривди польської шляхти часто ставали свідками у справах проти своїх поміщиків-поляків. У Волинській губернії відкривалися численні кримінальні справи про відходження маєтків і капіталів осіб, які приймали участь у повстанні. Зокрема, майно Юсифа Краєвськово піддавалося секвестру за те, що “во время возникшаго въ Заславскосъ Уѣздѣ мятежа присоединился къ мятежной шайкѣ и гдѣ нынѣ находятся, неизвѣстно”²⁹. Майно, яке підлягало конфіскації, було “передано было немедленно въ вѣдѣніе Волинской палаты государственныхъ имуществъ, для конфискаціи въ казну”³⁰.

Поразка польського повстання 1863–1864 рр. мала суттєвий вплив на взаємини у своєрідному трикутнику “російський царизм – польський рух – український рух” на Правобережній Україні. Можна погодитися з твердженням польського історика Г. Глембоцького, що після Січневого повстання нова стратегія Російської імперії на західних окраїнах була спрямована проти старих суспільних і культурних еліт, які репрезентували етнічний і політичний сепаратизм. Натомість опорою держави мали стати автохтонні “селянські народи”, що, як вважалося, були аполітичні й більше підлягали впливам російської культури і православ’я”³¹. Згідно із затвердженням 5 березня 1864 р. положенням, поляків у Південно-західному краї не допускали до торгів маєтками, призначеними для продажу. Це робилося з метою утворення капіталу для видачі позик на купівлю казенних і приватних маєтків уродженцями непольського походження з інших губерній. Уряд прагнув збільшити кількість російського населення на території Волині. Водночас придбання поляками маєтків в інших регіонах дозволялося³².

У січні 1864 р. було прийнято рішення про запровадження спеціального податку в розмірі 10% від річного прибутку землеволодіння на Правобережній Україні, що, як роз’яснювалося, мав покрити видатки на матеріальне забезпечення полонених поляків, їх депортацію, заробітну платню судових військових комісій, збільшення кількості православних церков на Правобережжі тощо. Намір фінансового удару по всьому класу польських землевласників, названий Бердичівським повітовим маршалком Т. Бобровським “нечуваним податком на національність”, був трохи послаблений у 1868 р., коли податок зменшили до 5% від річного прибутку, зберігаючи, однак, його до кінця XIX ст. За словами французького дослідника Д. Бовуа,

²⁸ Валентина Шандра, *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття*. (Київ: Інститут історії України, 2005), 296.

²⁹ Справа про відзнаходження маєтків і капіталів осіб, які брали участь в повстанні 1863 року, 1972, Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 361, оп. 1, спр. 1886, арк. 103.

³⁰ Розпорядження Волинського губернського управління про конфіскацію майна осіб, причетних до повстання 1863 р., ДАВО, ф. 359, оп. 2, спр. 187, арк. 25.

³¹ Марія Паньків, *Національне питання у політиці російського уряду на Правобережній Україні XIX – початку XX ст.: погляд польських істориків*, 136–137, <https://www.google.com.ua/search/777-1615-1-SM.pdf>.

³² Надія Темірова, “Вплив повстання 1863–1864 рр. на поміщицьке землеволодіння на Правобережній Україні” *Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: кол. монографія*, за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. (Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014), 145.

“до своїх підданих – здебільшого вірних слуг – цар ставився як до мешканців чужих, завойованих територій”³³.

Підготовка і вибух Січневого польського повстання 1863 р. призвели до остаточного розколу між українським і польським національними рухами на Правобережжі. Проявом цього стало т. зв. “хлопоманство” – народницько-культурна течія української інтелігенції Правобережної України в кінці 1850-х – на початку 1860-х рр., що прагнула до зближення з простим українським народом. Хлопоманство, ідейним лідером якого був В. Антонович, зародилося серед студентів Київського університету, які походили зі спольщених шляхетських родин. Усвідомивши собі, що належить служити “тому народові, серед якого живеш”, “хлопомани” покинули польські студентські організації й заснували місцеву українську громаду³⁴. Відомим “хлопоманом” з Волині був Тадей Рильський. Знатне походження (його батько був польським шляхтичем, мати – з роду князів Трубецьких) не завадило перейнятись українською національною ідеєю, шукати зближення з простим народом, за що ще студентом здобув репутацію “хлопомана”. Щойно наставали літні канікули, він разом із своїм братом Йосипом вирушав у подорож: мандруючи від села до села, вони вивчали побут, звичаї, фольклор українського народу³⁵.

Після закінчення Київського університету в 1862 р. Т. Рильський відмовився продовжувати наукову кар’єру, натомість приїхав господарювати в село Романівка (нині – Попільнянського району Житомирської області), яке отримав у спадок. Коли польське повстання зазнало поразки, він опинився в повній національній ізоляції. Непросто було з тим змиритися, при всій відданості ідеалам служіння українському народу. Адже це був відхід від укладу життя, до якого звик з дитинства, розрив з рідними. З цього часу починається стежка Т. Рильського “в народ”, з якої він не звернув до кінця своїх днів³⁶. Його громадську і творчу діяльність продовжив син – Максим Рильський, який увійшов в українську історію як видатний український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець.

Польське повстання дало привід для наступу на український національний рух, бо існували побоювання царських чиновників, що услід за польським повстанням неминуче в перспективі виникне й українське, якщо не вжити негайних запобіжних заходів. Царизм мав підозри, що публікації книг українською мовою стимулюють зростання сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв. Апогеєм в антиукраїнській політиці царизму стало видання Валуєвського циркуляра (липень 1863 р.) і Емського указу (18 травня 1876 р.), що законодавчо оформили заборону українофільства в Російській імперії. Циркуляр проголосив, що окремої української мови “не было, нет и быть не может”, заборонив друкування україномовних шкільних і релігійних видань, що фактично виявляло підхід владних структур до українського питання аж до початку ХХ ст.³⁷.

Таким чином, наслідки Січневого польського повстання 1863–1864 рр. були значно вагомішими, ніж могло здатися на перший погляд. Хотілося б виокремити основні наслідки збройного виступу на Волині, як невід’ємну частину польського визвольного руху на Правобережжі: 1) російський царизм після придушення повстання взявся за “викорінення” польського сегменту на території Волині. Така політика проявлялася у всіх сферах суспільного-політичного, соціально-економічного, культурного і релігійного життя краю; 2) намагання збільшити кількість російських православних церков у краї (бо не існувало окремого українського

³³ Бовуа, *Битва за землю в Україні 1863–1914...*: 26.

³⁴ Олександр Берестенко, “Національний ренесанс “хлопоманів” в історії польсько-українських самовизначень (соціально-психологічне дослідження)”, *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, no. 9 (2012): 59.

³⁵ Ліна Кушнір, “Я помру, а Україна зостанеться”, <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2460/188/87366>.

³⁶ Наталія Побірченко, “Запізнілий романтик Тадей Рильський”, *Історико-педагогічний альманах*, no. 1 (2006): 57.

³⁷ Ігор Райківський, “Січневе повстання 1863–1864 рр. як чинник активізації українського національного руху в Східній Галичині в останній третині ХІХ ст.”, *Galicja a powstanie Styczniowe, pod red. M. Hozzowskiej, A. Kawalec, L. Zaszkiłniaka*. (Warszawa, Rzeszow, 2013), 415.

православ'я), замінивши польські костели. У Волинській губернії католицькі храми було передано під розміщення повітових державних адміністративних органів, а також пожежних частин³⁸. Отже, за допомогою релігійної політики офіційний Петербург мав на меті духовно наблизити до себе українське населення, змінивши його ставлення на більш лояльне до російських властей. Як відомо, польське походження визначалося за віросповіданням, серед дворян виявилось чимало таких, хто задля втримання на службі переходив на офіційне православ'я, рідше – у протестантизм. Приміром, 1867 р. волинський губернатор назвав 48 таких осіб³⁹; 3) дії російського уряду сприяли розпалюванню ворожнечі між українським і польським національно-визвольними рухами, що в результаті стали діяти кожний окремо з відповідними національно-державницькими прагненнями; 4) деякі поступки для місцевого українського селянства в умовах проведення аграрної реформи 1861 р. після вибуху повстання дали змогу вийти на нові ринкові капіталістичні відносини на Правобережжі.

Загалом російський царизм під час і після Січневого повстання зумів досить вдало використати історичний досвід українсько-польських взаємовідносин на свою користь. Багатовікове гноблення, приниження привілейованими верствами польського суспільства українського простолюдю залишило в пам'яті негативні моменти спільної історії за часів існування Речі Посполитої. Сприявши протиставленню двох народів – українського і польського – російський царизм апробував добре відомий імперський принцип “divide et impera” (“поділяй і володарюй”).

CONSEQUENCES OF JANUARY POLISH REBELLION OF 1863–1864 IN VOLYN

Nataliia SOFIAK

State Higher Educational Institution

“Vasyl’ Stefanyk Precarpathian National University”,

post-graduate student of the Department of History of Ukraine,

Shevchenko Str., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Summary

The greatest manifestation of the Polish liberation movement in the nineteenth century was January Polish Rebellion. From the beginning the organizers planned to distribute it on the territory of the former Rich Pospolyta – the Kingdom of Poland, Lithuania, Belarus and the Right-Bank Ukraine (within Kyiv, Volyn and Podillya provinces that were in the Russian Empire at that time). Taking a course towards armed uprising, Polish patriotic organizations launched their activities in the Right-Bank Ukraine. It was aimed at involving local, mostly Ukrainian people in the liberation movement under the slogan “For our freedom and yours”.

Among the Ukrainian population of the Right-Bank Ukraine in 1863–1864 there was no unequivocal attitude towards the Polish insurgents in general and their agitation appeals in particular. At the heart of the absolute majority of the negative attitude of Ukrainians towards the Polish liberation movement were historic historical stereotypes of a conflict nature that prevailed in the relations between the two neighboring peoples. The centuries-old dependence of the oppressed peasantry on the Polish gentry, with its social privileges gave rise to the idea of an uprising as a “lordship” case that could not be interested in the peasant majority of the Ukrainian population. As a result, most Ukrainians did not support January Rebellion and, in fact, took a neutral position or acted on the side of the Russian Empire during its suppression. There were even cases where, in some Volyn villages, the peasants themselves issued the rebels to the Russian authorities or dealt with them on their own.

The article deals with the causes of the defeat and consequences of the January Polish Rebellion of 1863–1864 in Volyn, where it gained a special scope, as well as the attitude of the local commoner towards the insurgents. Despite appeals from the leaders of the uprising and promises to provide peasants with land, the Ukrainian population only partially responded to the Polish protest against the common enemy of Ukrainians and Poles in the nineteenth century which was Russian tsarism. The government measures to suppress the

³⁸ Валентина Шандра, “Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р.”: 114, <http://eprints.zu.edu.ua/11594/1/%D0%A8%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0.pdf>.

³⁹ Ibid., 112.

uprising, attempts to oppose the local Ukrainian peasantry and the Polish gentry through the additions to the provisions of the agrarian reform in Russia in 1861, which were made in Right-Bank Ukraine in 1863 in favor of Ukrainian peasants, were punished to punish the nobles for participating in the uprising.

Following the defeat of the uprising, the Russian tsarism passed legislative acts to significantly weaken the Polish element on the right-bank Ukrainian lands and its assimilation. January Rebellion played an important role in the history of not only the Polish, but also the Ukrainian people, in particular, was an example in the national liberation struggle.

Keywords: Polish Rebellion, Volyn, Polish gentry, Russian tsarism, Rusyn-Ukrainians, Poles.

REFERENCES

- Berestenko O. V. "Natsionalnyi renesans "khlopomaniv" v istorii polsko-ukrainskykh samovyznachen (sotsialno-psykholohichne doslidzhennia)", Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky, no. 9 (2012): 59. (in Ukrainian).
- Bovua D. Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914 Poliaky v sotsio-etnichnykh konfliktakh. (Kyiv, 1998), 84. (in Ukrainian).
- Bovua D. Hordyev uzel Rossyiskoi ympery. Vlast, shliakhta y narod na Pravoberezhnoi Ukrayne (1793–1914). (Moskva: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2011): 1008. (in Ukrainian).
- Buravskiy O. Poliaky Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 2004),: 39. (in Ukrainian).
- Dashkevych Ia. "Shliakhy podolannia uperedzhen: pereshkody normalizatsii polsko-ukrainskykh stosunkiv", Polsko-ukrainski studii. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Kam'ianets-Podilskiy, 29–31 travnia 1992 r. T. 1. (Kyiv: Lybid, 1993), 26. (in Ukrainian).
- F. 361, op. 1, spr. 254, ark. 211. (in Russian).
- Hrytsak Ia. Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. Navch. posibnyk. (Kyiv: Heneza, 1996), 47. (in Ukrainian).
- Hud B. "Sichneve povstannia 1863 r. na Kyivshchyni, Volyni i Podilli: sprobna naukovoï uzahalennia" Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia, za red. I. Kryvoshei, N. Moravtsia. (Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2014), 11. (in Ukrainian).
- Hud B. Ukrainsko–polski konflikty novitnoi doby: etnosotsialnyi aspekt. (Kharkiv: Akta, 2011), 472. (in Ukrainian).
- Ivanova L. "Ukrainske pyttannia v polskomu povstanni 1863 r.", Yevropeiski perspektyvy, no. 12 (2013): 179. (in Ukrainian).
- Khadadova M. "Zhinky v polskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi 30–60-kh rr. XIX st. (na prykladi Volynskoi hubernii)", Volynski istorychni zapysky. T. 3 (2009), 88. (in Ukrainian).
- Khilmanovich V. Povstannia 1863 roku: osnovni stereotypy. (in Belarusian).
- Kieniewicz S. Powstanie styczniowe. (Warszawa, 2009): 795. (in Polish).
- Kushnir L. "Ia pomru, a Ukraina zostanetsia". (in Ukrainian).
- Lisevych I. Polska natsionalna menshyna v Naddnyprianskii Ukraini (1864–1917 rr.). (in Ukrainian).
- Marakhov H. Polskoe vosstanye 1863 h. na Pravoberezhnoi Ukrayne. (Kyiv, 1967), 256 s. (in Russian).
- Mudryi M. Navmysne shalenstvo. (in Ukrainian).
- Pankiv M. Natsionalne pyttannia u politytsi rosiiskoho uriadu na Pravoberezhnii Ukraini XIX – pochatku XX st.: pohliad polskykh istorykiv, 136–137. (in Ukrainian).
- Persha zahalna perepys naselennia Rosiiskoi imperii 1897 r. T. VIII. Volynska huberniia. (Sankt-Peterburg: Vyd. Tsentr. Statyst. Komitetu MVS, 1904), 281. (in Russian).
- Pobirchenko N. S. "Zapiznilyi romantyk Tadei Rylskiy", Istoryko-pedahohichnyi almanakh, no. 1 (2006): 57. (in Ukrainian).
- Polishchuk Iu. Natsionalni menshyny Pravoberezhzhia Ukrainy u konteksti etnichnoi polityky Rosiiskoi imperii. (in Ukrainian).
- Raikivskiy I. Ia. "Sichneve povstannia 1863–1864 rr. yak chynnyk aktyvizatsii ukrainskoho natsionalnoho rukhu v Skhidnii Halychyni v ostannii tretyni XIX st.", Galicja a powstanie Styczniewe, pod red. M. Hoszowskiej, A. Kawalec, L. Zaszkiłniaka. (Warszawa, Rzeszow, 2013), 415. (in Ukrainian).
- Revunenkov V. Polske povstannia 1863 roku ta yevropeiska dyplomatiia. (Leninhrad: Vydavnytstvo LDU, 1957): 109. (in Russian).
- Rozporiadzhennia Volynskoho hubernskoho upravlinnia pro konfiskatsiiu maina osib, prychetnykh do povstannia 1863 r., DAVO, f. 359, op. 2, spr. 187, ark. 25. (in Russian).
- Shandra V. Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX – pochatok XX stolittia. (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2005): 296. (in Ukrainian).

Shandra V. S. "Sotsialni ta politychni naslidky dlia Ukrainy polskoho Sichnevoho povstannia 1863 r." (in Ukrainian).

Sprava pro vidznakhodzhennia maietkiv i kapitaliv osib, yaki pryimaly uchast v povstanni 1863 roku, 1972, Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (dali – DAVO), f. 361, op. 1, spr. 1886, ark. 103. (in Russian).

Temirova N. "Vplyv povstannia 1863–1864 rr. na pomishchyske zemlevolodinnia na Pravoberezhnii Ukraini" Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv: kol. monohrafiia, za red. I. Kryvoshei, N. Moravtsia. (Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2014): 145. (in Ukrainian).

Yarmoshyk I. Volynski podii polskoho sichnevoho povstannia u vysvitleni polskoi istoriohrafii XIX st. (in Ukrainian).

Zashkilniak L., Krykun M. Istoriiia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv. (Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2002), 304. (in Ukrainian).

Zemskyi Iu. Evoliutsiia polsko-rosiiskykh vzaiemyn v Pravoberezhnii Ukraini v konteksti natsionalizatsii svidomosti v Rosiiskii imperii seredyny XIX st. (in Ukrainian).

Zemskyi Iu. Ukrainsko-polske neporozuminnia v khodi povstannia 1863 roku. (in Ukrainian).